

“ÜDEBÂ-YI NİSVÂNIN YARDIMCISI”
AHMET MİDHAT EFENDİ ve FATMA ALİYE HANIM

Ahmet Midhat Efendi and Fatma Aliye Hanım
As A Supporter of Female Writers

Dr. Murat KOÇ*

ÖZ

Tanzimat Dönemi yazarlarından Ahmet Midhat Efendi, kadın eğitimi ve kadın yazar yetişmesi konusunda önemli hizmetlerde bulunmuş, kendi devrinde eser veren kadın yazarları desteklemiştir. Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplar, onun bu yolda nasıl çaba sarf ettiğini ortaya koymaktadır. Bu yazıda Ahmet Midhat'ın kadın yazarların yetişmesi yolundaki faaliyetleri, Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplar etrafında değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım, kadın yazar, kadın eğitimi, mektup.

ABSTRACT

Ahmet Midhat Efendi, one of the most important writers of the Tanzimat period, is support for the growth of women's education and female writers; has supported women writers who produced works during his lifetime. The letters, were posted to Fatma Aliye Hanım by Ahmet Midhat Efendi show how he spends an effort. In this article, efforts of Ahmet Midhat Efendi about to educate women writer have been evaluated within the framework of letters, were posted to Fatma Aliye by Ahmet Midhat.

Key Words: Ahmet Midhat, Fatma Aliye, female writer, women's education, letter.

Giriş

Ahmet Midhat, halkımızı okumaya alıştırmaya, edebiyat yoluyla eğitim seviyesini yükseltme çabası, romanı memleketimizde sevdirmesi ve roman kütüphanemizi genişletmesi, genç yazarlara öncü olması, kadın yazarların yetişmesi ve toplumun kadın yazar kimliğini tanıması yolunda sarf ettiği gayretler dolayısıyla Türk kültür ve edebiyatında ayrı bir yere sahiptir. Bu yazıda¹ Ahmet Midhat'ın toplumumuzda kadın yazarların yetişmesi yolundaki çalışmalarını üzerinde durulacak ve Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektuplar esas alınacaktır.²

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, (muratkoc@marmara.edu.tr)

¹ Yazının başlığında yer alan “üdebâ-yı nisvânın yardımcısı” sözünü Ahmet Midhat, Şair Fitnat Hanım'a yazdığı bir mektubunda kullanmıştır. (*Ahmet Midhat Efendi ile Şair Fitnat Hanım*, hzl. H. Tank Us, Vakıf Matbaası, İstanbul 1948, s. 31.)

² *Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, hzl. F. S. İnceoğlu-Z. S. Berktaş, Klasik Yayınları, İstanbul 2011. (Kitapta Fatma Aliye Hanım'ın Ahmet Midhat'a yazdığı 19 mektup da yer almaktadır. Metinden yapılan alıntılarının ve metne yapılan göndermelerin sayfa numaraları

Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım, doğduğu andan itibaren etrafında bir kültür ortamını hazır bulur. Eğitim konusunda kısa zamanda önemli mesafe kaydeder. George Ohnet'in *Volonte* adlı eserini *Meram* adıyla tercüme eder ve bu tercümesiyle dikkatleri üzerinde toplar. Daha önce Fitnat Hanım, Makbule Leman, Nigâr Hanım gibi kadın yazarlarla mektuplaşan ve onlara yazarlık sürecinde yardım eden Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım'ı da takdir eder, onu edebiyat dünyasına kazandırmaya ve yazı hayatını yönlendirmeye çalışır. Fatma Aliye Hanım'ı diğer kadın yazarlardan farklı kılan noktalar; Cevdet Paşa gibi bir kültür adamının kızı olması ve onun hazırladığı ortam içinde yetişmesi, küçük yaştan itibaren öğrendiği Fransızca'yı tercüme yapacak seviyeye getirmesi ve yazılarında görülen kalem kudretidir. Bu noktalar Ahmet Midhat'ın ona daha fazla ilgi göstermesine sebep olur. Aralarındaki mektuplaşma edebiyat, felsefe, sosyoloji, psikoloji, tarih, dinler tarihi gibi geniş bir yelpazede devam eder. Her konuda bilgi sahibi olan Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım için yetiştirici ve yönlendirici olur. Ancak mektupların muhtevası bize Fatma Aliye Hanım'ın da kendisini çok iyi yetiştirdiğini ve farklı disiplinlere dair geniş okumalar yaptığını ispat edecek niteliktedir. Hoca-öğrenci ilişkisi şeklinde başlayan ilk mektupların, zamanla iki fikir ve kalem arkadaşı arasında yapılan sohbet, bilgi alışverişi ve tartışma havasına döndüğü görülür. Ahmet Midhat öğrencisini yüceltmek için aralarında bir denklik olduğunu sıklıkla belirtir, Fatma Aliye Hanım'ın yazdıklarının da kendisine ufuk açtığına işaret eder. Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım'ın üslubunu ve tartıştıkları meseleleri beğendiği için farklı zamanlarda yazdığı mektuplarda, bunların mutlaka yayımlanması gereği üzerinde durur. Hatta bir isim de düşünür: "Muhâberât-ı Fatma Aliye ve Ahmet Midhat"(s. 353). Yıllar sonra bu dileğinin gerçekleşmesi, edebiyat araştırmacıları için son derece önemli bir durumdur. Mektuplarda ön plânda gelen konular şöyle sıralanabilir:

1-Edebiyata dair meseleler

2-Kadın eğitimi

3-Kadın yazar kimliği ve toplumun kadın yazara bakışı etrafındaki düşünceler

4-Fatma Aliye Hanım'ın yazarlık macerası

5-Fikrî ve felsefî konular üzerindeki düşünceler

6-İslamiyet, Avrupa'nın İslamiyet'e bakışı ve bu bakışa karşı neler yapılması gerektiğine dair düşünceler.

parantez içinde verilmiştir. Kitap için ayrıca bk.: İnci Enginün, "Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar", *Yeni Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, Nr. 5, Nisan 2012, s. 211-220.)

Bunlar arasında edebiyata dair meseleler geniş yer tutar. Ahmet Midhat'ın bu noktadaki amacı kadın yazarların sayıca çoğalmaları ve kendi isimleriyle basın dünyasında yer almalarını sağlamaktır. Bunun için de kendisi "üdebâ-yı nisvânın yardımcısı" olacaktır.³ Daha önce eser veren kadın yazarları tanıyan Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım'ı hepsinden yetenekli bulur ve yazdığı her şeyi okur. Bu okumalardan yola çıkarak öğrencisini bazı noktalarda ikaz eder. Görüşlerini isterse dikkate alacağını söyleyerek açık bir kapı bırakır ve sonunda eserlerin yayımlanması konusunda ikisi de ortak bir yol bulurlar. Fatma Aliye Hanım'ın yazarlık macerasını Ahmet Midhat'a emanet ettiğini görüyoruz. *Hanımlara Mahsus Gazete* çıkacağı zaman Fatma Aliye'den yazı istenir. Ahmet Midhat gazete ve Fatma Aliye Hanım arasında kendi üzerinden bağlantı kurulmasını uygun görür. Fatma Aliye Hanım bu teklifi kabul eder. Buna göre o, gazeteye gidecek olan yazılarını önce Ahmet Midhat'a gönderecek, gazeteden kendisine yollanan her şey de Ahmet Midhat'a teslim edilecektir.(s. 31)⁴

Ahmet Midhat toplumun o dönemde "kadın yazar" kimliğine hazır olmadığını farkındadır. Hatta ilk denemelerini yapan kadın yazarlar pek çok insandan tepki almıştır. Bu sebeple Fatma Aliye ilk yazılarını "Mütercime-i Meram" veya "Bir Kadın" imzasıyla yayımlar. Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım'ı yazması konusunda daima yüreklendirir. Bir toplumun gelişebilmesi için kadınların da iyi eğitim alması gerektiği fikrindedir. Eğitimin ardından kadınlar da yazmalı, toplum kadın yazar kimliğiyle tanışmalıdır. Nitekim önceleri "Mütercime-i Meram, Bir Kadın" imzasıyla matbuat dünyasında görünen Fatma Aliye, zaman içinde kendi imzasını kullanır. Ahmet Midhat başından beri Fatma Aliye'nin tanınma serüvenini heyecanla izler ve bizde de kadın yazarların mevcut

³ Ahmet Midhat'ın Şair Fitnat Hanım'a yazdığı bir mektupta söyledikleri, kadın yazarların yetişmesine ne kadar önem verdiğinin açık delilidir. Bu mektubunda Zafer Hanım'ın *Aşk-ı Vatan* adlı romanını beğenmediğini, ama bir kadın yazara sahip çıkmak adına eseri gazetede methedeceğini söyler: "K... Paşa haremi Z. Hanım'ın *Aşk-ı Vatan* namıyla neşrelediği risaleyi, şayet manzûr-ı âlileri olmamış mütalâasıyla takdim eyledim. Gayet hasmâne olarak ettiğim tedkikte kaç yanlış buldum ise işaret eyledim. Bir kadın kaleminden çıktığına göre kusuru azdır, zira üdebâımızda dahi bundan büyük kusurlar bulunur. Hele bendeniz, kadınlar içinde bu yolu zât-ı ismetânenizin küşad etmesi hayal ve âmâlinde iken şu hanımın birincilik şerefine aldığına hakikaten gıpta eyledim. Ama itikadıma ve hatta davama göre böyle şeyi zât-ı âliyeniz kaleme alacak olursanız, elbette bundan bin kat daha âlâ olur; zira yanlış az olmakla beraber letafeti de azdır; yani bundan daha pek çok güzel yazılabilir. Eser Fansızcadan tercüme ve taklittir. Şiir cihetine gelince başkalarının şiirini doğruca istinsah bile edememiş. Kendi şiiri olarak bir 'Vatan Şarkısı' var ki artık pek bayağı bir şey; maahazâ bendeniz üdebâ-yı nisvânın yardımcısı olmaya çalışacağımdan şu eseri gazetelerde methedeceğim. O halde gayretiniz harekete gelir ya?" (*Ahmet Midhat Efendi ile Şair Fitnat Hanım*, s. 30-31.)

⁴ Nigâr Hanım'ın bu konuya dair gazeteye yazdığı mektup için bk.: *Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)*, hzl. M. Çiçekler-M. Fatih Andı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul 2009, s. 279.

olmasının medeniyet seviyemizin bir göstergesi olacağına işaret eder. Fatma Aliye tercümeleleri ve daha sonra yazdıklarıyla Batılılar'ın da dikkatini çeker. Batı gazetelerinde hakkında haberler çıkar ve Şikago sergisine davet edilir. Ahmet Midhat, Fatma Aliye'nin ününün ülke sınırlarını aşmasını da memnuniyetle karşılar. Eserlerinin yabancı dillere çevrilmesi, onun kalem kudretinin bir başka delilidir. Bunda kendi payının bulunmasından dolayı da görevini yapmış olduğunu hisseder.(s. 216)

1-Kadın Eğitimi ve Kadın Yazar

Ahmet Midhat'ın bütün eserlerinde öncelikli mesele eğitimidir. Bilindiği üzere 'Hâce-i Evvel' edebiyat vasıtasıyla toplumu eğitmek ister. Eğitimde gördüğü en önemli mesele ise kadın eğitimi konusundaki eksikliklerdir. Erkek çocuklar iyi eğitim alabildikleri halde, kız çocukları aynı imkânlarla sahip değildirlere. Ona göre, "bir milletin milliyeti kadınlar elinde olduğundan" asıl kadın eğitimi daha önemlidir.⁵ Ahmet Midhat, eğitilen erkeğin zaman içinde bir gelişim çizgisi izleyeceğine ve kendi seviyesinde bir eş arayacağına işaret eder:

"Hele asıl şunu düşüneceksiniz ki: Bizde terbiye-i zükûra büyük ehemmiyet veriliyor. Mektepler çocuk dolu. Bilhassa büyük şehirlerde mektebe gitmeyen çocuk yok. Köprü üstünde, vapurlarda üniformasız çocuk görülmüyor. Bunlar tam medeni bir halka lâyık terbiyeyi, ta'limi görüyorlar, alıyorlar. Ya bunlar kendi terbiyelerine münasip kadını istemeyecekler mi? Bulamazlar ise Avrupa'ya müracaat etmeyecekler mi? Emsali nedir mi? Bir milletin milliyeti kadınlar elinde olduğundan haremlemize unsûr-ı ecânib girer ise maazallah milliyetin ihlâlüne kadar varılmayacak mı? İşte buralarını dahi düşüneceksiniz."(s. 223)

Ahmet Midhat kadın eğitimi konusunda erkeklere de önemli bir görev yükler: "Erkeğin birinci ve en mukaddes vazifesi benât-ı nev'ini ta'zim ve tevkirdir. Onlarda kusur bile olsa muvakkırâne ıslah etmek(tir)."(s. 29) Ahmet Midhat bunu beklerken, erkek yazarların yazma konusunda cesaret ve hüneri olan kadınları takdir etmek yerine, tenkide yönelmelerine bir anlam veremez. Kadın yazar yetişmesini de bu noktada genel eğitim fikirleri içinde ele alır. Toplumda her iki cinse de aynı imkânların verilmesi gerektiğini vurgular. Bu sebeple yazmaya başlayan kadın yazarlara destek olur. Onların yazarlık

⁵ Bu konuda ayrıca bk.: İnci Enginün, "Ahmet Midhat'ın Hâlâ Geçerli Öğüdü: Kızlarımızı Okutun", *Merhaba Ey Muharir: Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar*, hzl. N. Esen-E. Köroğlu, Boğaziçi Üni. Yay., İstanbul 2006, s. 192-200.

süreçlerini yönlendirir. Fatma Aliye Hanım’a yazdığı mektuplar, onun bu çabasını somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Fatma Aliye, edebiyat tarihimizde kadın yazarlar için bir öncü olmuştur. Bir kadının zaman içinde verdiği mücadeleyle edebiyat dünyasında yer alması konusunda ondan cesaret alan hanımlar da yazmaya başlamıştır. Bu sebeple Ahmet Midhat, onların azim ve şevkini kırmamak adına yazmaya devam etmesini ister: “... Artık anladınız ki kadınların pişvâsı oldunuz. Size bakarak birtakım hanımlar dahi yazmaya başladı. Aman şunları me’yûs etmeyelim.”(s. 71) Bu bakımdan yazı yazmak Fatma Aliye Hanım için sadece bir hüner ve cesaret meselesi olmaktan çıkmış, hemcinslerine yol açmak konusunda bir görev meselesi hâline gelmiştir.

Ahmet Midhat, bir hoca olarak Fatma Aliye Hanım’ın yazma konusundaki gelişimini dikkatle takip eder. Bu konuda gösterdiği ilerlemeyi de takdir eder. Fatma Aliye Hanım, Ahmet Midhat için ideal kadın yazar tipinin en somut örneğidir. Bu sebeple ona dair takdirlerini hem yazdığı monografide hem de mektuplarında vurgular: “Tahminimden büyük çıktın fâzıl kızım! Büyüdükçe büyüyorsun. Teâlin bir havai fişengin suuduna benziyor ki ilk şerâre-i fazl u irfanını gösterir göstermez a’lâ-yı illiyîne doğru fırlayıp yükseliverdiğinden ulüvv-i rütbe-i fazl u irfanını mukayese için seni takip etmek isteyen fikr-i tahmin bile arkandan yetişemiyor.”(s. 82) Bu düşüncelerle Ahmet Midhat onu her fırsatta yazmaya sevk eder. Fatma Aliye’nin eliyle işleyip kendisine hediye ettiği seccadeyi beğenir, ancak ona bunlardan ziyade kalem kullanmasını tavsiye eder: “Ben(ce) fâzıl ve feylesof kızımın en mûteber nakış nakş-ı kalemidir.”(s. 101)

Bir başka mektubunda bu talebini yineler: “Seyyidem! Erkekler arasında emsali bulunmaz bir fâzılasınız. Nisvân-ı Müslime’nin her yoldaki fezâilini bu vechile ilân etmek muasırîne de en güzel misali göstermektir. Var olunuz. Kemâl-i şân u şerefle var olunuz da her şeyi yazınız. Asrınızı tenvir ve ihyâ ediniz.”(s. 349)

Fatma Aliye’de Ahmet Midhat’ın en çok beğendiği noktalardan biri, kendisini okuduğu eski masal ve hikâyelerin tesirinden kurtararak yeni yolda eserler yazabilme kabiliyetini göstermesidir. Ahmet Midhat’a göre asıl dikkat edilecek nokta, kendi yardımlarından ziyade, Fatma Aliye’nin bu başarısıdır. Ahmet Midhat, elinde “kuvve-i mucize-i edîbâne” olsa, bütün Osmanlılar’ı Fatma Aliye Hanım mertebesine çıkaracağını söyler.(s. 190) Bu noktada da Ahmet Midhat’ın, eğitimi kendisine nasıl birinci vazife olarak belirlediği görülür.

Fatma Aliye, Ahmet Midhat’ın kendi üzerindeki hocalık hakkını daima şükranla anar. Ahmet Midhat gibi bir yazar ona daha yolun başında “Edîbe

unvân-ı mefharet-nişanını”(s. 1) vermiştir. Fatma Aliye Hanım, bu unvanın kendisine hem gurur verdiğinin hem de bazı sorumluluklar yüklediğinin farkındadır. Yazarlığa başlamasını bir çocuğun ilk yürüme talimleri yapmasına, Ahmet Midhat’ı da bu çocuğu teşvik eden bir büyüğe benzetir.(s. 1) Fatma Aliye Hanım, hocasının kendisi dışında yeni yazarlar yetişmesi konusundaki gayretlerini de şükranla anar.⁶ Bu durum Ahmet Midhat’ın “maarif ve edebiyat”(s. 1) birinci mesele olarak gördüğünün bir başka delilidir. Ahmet Midhat, maarif ve edebiyatın gelişmesi konusunda hiçbir ayırım yapmadan kabiliyetli herkese yardım edeceğini söyler: “... Bence insan ilminden, edebinden, zekâvetinden dolayı insandır. Zeyd olsun, Hind olsun müsavîdir. Aradığım kabiliyeti bulduğum eşhâsın nev’iyeti değil kavmiyeti, diyaneti bile benim için mâni-i muhabbet olamaz. Hepsini severim.”(s. 30)

Fatma Aliye Hanım, roman yazma hevesini de Ahmet Midhat’ın eserlerine bağlar. O da diğer yazarlar gibi edebiyata olan merakının Ahmet Midhat sayesinde başladığını, on dört senedir eserlerini okuduğunu ve bunlar sayesinde “tahsil-i ilm ü maarifet”(s. 36) eylediğini belirtir. Bu eserler ona hem okuma zevki kazandırmış hem de yazarlığa özenmesini sağlamıştır.⁷ Fatma Aliye, tercüme usulü konusunda da Ahmet Midhat’ı takip eder: “Fransızca’dan harfiyen tercüme lisanımızın şivesine asla uymadığı gibi pek de soğuk olduğunu gördüğümün elimden geldiği kadar hülâsa vechile lisan-ı Osmanî’ye muvafık surette tahrir”(s. 2) yoluna gittiğini söyler.

Ahmet Midhat Batı’da olduğu gibi toplumumuzda da kadın yazar yetişmesi gereğinden bahseder ve bunu artık kimsenin garip karşılamayacağını söyler. Makbule Leman bu konuda öncü olmuş, kısa ömrüne rağmen yazdıklarıyla ses getirmiş, ardından Fatma Aliye daha kuvvetli bir kalemle matbuat sahasına atılmıştır. Ahmet Midhat, Cevdet Paşa’nın kızı olması, bilgi ve kültür açısından donanımlı ve kalem kudretine sahip olması sebebiyle Fatma Aliye’nin daha güçlü bir öncü olacağı ve kalemiyle kadın yazar yetişmesi konusunda muhalif tavır sergileyenleri susturacağından ümitlidir. Ona her

⁶ Ahmet Midhat’ın destek olduğu diğer yazarlar için bk.: Sema Uğurcan, “Ahmet Midhat Efendi ve Elinden Tuttukları”, *Merhaba Ey Muharir: Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar*, s. 289-308.

⁷Fatma Aliye, Ahmet Midhat’ın eserleriyle ilk olarak nasıl karşılaştığını şöyle anlatır: “Birader kendisi için fazla olan kitaplarından bana verirdi. Bunların içinde sizin *Letâif-i Rivâyât*’ı buldum. Okudum. Bunlar bana o zamana kadar okuduğum şeylerden başka türlü geldiler. ... *Letâif-i Rivâyât*’ın tarz-ı ifadesindeki açıklık ve parlaklıktan hâsıl olan telezzüz on bir yaşındaki bir çocuğun bile anlayamayacağı şey midir?...”(Ahmet Midhat, *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neş’eti*, hzl. L. G. Blake-M. Galin, İsis Yay., İstanbul 1998, s. 55-56.) Fatma Aliye Hanım bu mektubunda Ahmet Midhat’tan okuduğu şu eserleri de sayar: *Hâce-i Evvel*, *Hasan Mellah*, *Dünyaya İkinci Geliş*, *Felâton Bey’le Rakım Efendi*, *Kâinat* serisindeki kitaplar ve *Kırkambar*.

bakımdan güvendiğini vurgulayarak yersiz korku ve endişelerini ortadan kaldırmaya çalışır.(s. 4)

Ahmet Midhat kadın yazarlara tenkitte bulunanların, önce kendilerini edebiyat sahasında göstermeleri gereğinden bahseder.⁸ Bunlar eğer kalem erbabı değiller ise sözlerini ciddiye almak doğru değildir. Eğer kalem erbabı iseler, kadınları yıldırarak şekilde yazmaları hâlinde asıl kendilerinin merhamete şayan görüleceklerini söyler. İkinci itiraz noktası şudur: Fatma Aliye’ye yönelen tenkitler eseri hakkında olursa bunlara cevap verilebileceği, ancak sırf kadın yazar olduğu için tenkit gelirse bunların dikkate alınmaması gerektiğini söyler. Temel fikri kadın olmanın yazmaya bir engel teşkil etmeyeceğidir. Avrupa’da erkekler kadar iyi yazan kadın yazarların bulunması, bunun için yeterli bir delildir. Ahmet Midhat, medeniyet seviyemizin yükselmesi için kadın yazar yetişmesi gerektiğinden bahseder. Bu konuda bütün yazarlara bir görev yükler. Yetişen herkes kendinden sonra gelenleri teşvik etmelidir: “Teceddüdât-ı ilmiye ve edebiye meydanında 20-30 senelik bir halkız. Bu yolda tekemmül asırlara muhtaçtır. Kendimizin vâsil olmadığımız merâtibe bize ahlâf olacakları îsâle himmet eyler isek pek büyük muvaffakiyete nail olmuş oluruz. Bâki Allah feyzinizi artırsın hanım kızımız.”(s. 25)

Ahmet Midhat, matbuat dünyasında saldırıların sadece kadın yazarlara karşı olmadığını dile getirir. Yayın dünyasına yeni atılan erkek yazarlar da aynı tenkitlerden nasibini almıştır. Buna Hüseyin Rahmi’ye yapılan hücumları örnek verir. Fatma Aliye’ye kaleminin gücüyle onları susturmasını tavsiye eder. Bu konuda her zaman olduğu gibi öğrencisinin kalem kudretine güvendiğini ifade eder.(s. 35)

Ahmet Midhat, toplumun kadına ve kadın yazar kavramına bakışının zamanla değiştiğini tespit eder. Bir dönemden sonra Fatma Aliye Hanım “Mütercime-i Meram, Bir Kadın” imzasını bir kenara bırakarak kendi adıyla eserlerini yayımlar. Gelen tenkitler sebebiyle, bazı kadın yazarlar henüz yolun başında yazmaktan vazgeçmişlerdir. Ancak Makbule Leman, ardından Şair Nigâr Hanım ve Fatma Aliye Hanım’ın kararlılığı sayesinde toplum artık kadın yazar kimliğini tanımıştır. Ahmet Midhat’a göre zaman değişmiştir ve bu önemli bir

⁸ *Hanımlara Mahsus Gazete*’de çıkan bir yazı bu noktada dikkat çekicidir. Yazıda kadınların yazmaya henüz başladığı bir dönemde tenkitlerin onların şevkini kırabileceği, bu sebeple şimdiki halde tenkitten kaçınmanın, hatta onları yazma konusunda teşvik etmenin daha doğru olacağı vurgulanır. Yazı şu temenniyle bitirilir: “Arkadaşlarımızdan rica ederiz ki hanımlarımızın arzû-yı terakkilerini tezyid edecek surette idare-i kelâm etsinler, zira terakkiyât-ı İslâmiyemizin bir rûkn-i a’zamını terakkiyât-ı nisvâniyemiz teşkil edecektir.”(“Hanımlarımızın Yazdıklarını Şimdi mi İntikâd Etmeli?”, *Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)*, s. 131.)

gelişmedir. Bir kadın ve erkeğin “refakat-i kalemiye”(s. 69) yolunda aynı matbaada çalışabileceği günler yaklaşmaktadır.

Ahmet Midhat, neden kadın yazar yetişmesi gerektiğine de değinir. Ona göre kadınlarla ilgili meseleler, yine kadınlar tarafından dile getirilmelidir. Kadınlar edebiyatta kendi duygu ve düşüncelerinin tercümanı olmalı, kadın bakış açısı ve duyarlılığıyla karşılaştıkları meselelerle ilgili fikirlerini ortaya koymalıdır. Bu olmadığı takdirde ya erkekler kadınlar için yetiştirici görev üstlenmeli, onlar için yazmalı, ya da kadınlar böyle bir görev beklemeden kendi nev'inin özelliklerini unutarak erkeklerin yazdıklarına tâbi olmalıdır:

“İnsanın sözü insanın zâtı demek olduğunu geçen bir mektubumda yazmış idim. ‘Kelâmından olur malûm kişinin kendi mikdarı’ düsturunu dahi ona ilâve ediniz. Fakat müteakiben düşününüz ki kelâm insanın mahiyeti olduğu halde nev’-i beşer kelâm gibi insaniyeti dahi taallûk ve münasebeti olan kimselerden öğrenir. Kadın kısmı kemâlât-ı insaniyeyi öğrenmek için yine kendi benât-ı nev’inden kadınlar bulamazlar ise bittabi erkeklerden ahz-ı kemâlâta mecbur olur. Bu hâlde iki devletten birisi lâzımdır. Ya erkek kemâlât-ı insaniyenin nisvâniye kısmını ele alarak şakirdine, müridine o yolda delâlette bulunmalı yahut o şakird ve mürid olan kadın kendi nev’iyet-i cemile-i nisvâniyesinden çıkarak mürşidinin, mualliminin nev’iyet-i recûliyesine iştirâk eylemeli.”(s. 303)

Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım’ı kadınlar için hem bir sözcü hem de bir öncü kabul eder. Yazarlık sürecinin başında ona çeşitli tavsiyelerde bulunur. Zaman zaman diğer kadın yazarlara da aynı tavsiyelerde bulunduğunu görüyoruz. Öncelikle Fatma Aliye Hanım’ı şiirden çok nesre yönlendirir. Şiir türünde eserler yazmasını onaylamaz. Kendisi de şiir yazmış, ancak bunları yayımlamamıştır. Şairlerle yaptığı kavgalar da, daha çok eski şiir geleneğini devam ettirmeleri sebebiyledir. Ahmet Midhat, Fatma Aliye’ye nesir sahasında eser yazmasını, şiir yazacaksa da Naci’nin yeni tarz şiirlerine benzer şiirler yazmasını tavsiye eder: “Ben istemem ki benim fâzıl kızım Leylâlar’a, Fitnatlar’a benzesin! Victor Hugolar’a benzemesini isterim. Benim kızım şiir söyleyebilecek mi Naci’nin ‘Kebûter’i, ‘Sehâbe’si, ‘Kuzu’su gibi şiirler söylesin.”(s. 70)

Ahmet Midhat’ın Fatma Aliye’ye bu tavsiyesinin arka plânında iki temel fikri vardır: İlk fikri nesrin ifade imkânlarının şiire göre geniş olmasıdır: “O lisanla neşr-i âsâra koyulmadığının sebebi hududu dar olmasıdır.”(s. 65) İkincisi ise eski şiirimizde tenkit edilecek noktaların bulunmasıdır. Bilindiği gibi Divan Edebiyatı bir gelenek edebiyatıdır. Önceden teşekkül eden kaideler çerçevesinde

gelişimini devam ettirir. Her yazar gelenek içinde yeni olmayı başarabilmeli ve kendi şairlik gücünü göstermelidir. Ahmet Midhat’a göre, eski şiirimizde üç konu ön plâdadır: Tasavvuf, hikmet ve aşk... Ancak bu konularda yazılan şiirlerin bazıları, insanı şiirden uzaklaştıracak derecededir. Ahmet Midhat verdiği örneklerle fikrini delillendirir. Aşağıdaki satırlarda ise, eski şiirimizi hiçbir gerçeklik hissi taşımadığı ve aynı konular etrafında döndüğü gerekçesiyle tenkit eder:

“Bizde lisan-ı şiir ekseriya lisan-ı kizb olmuştur. Şair gâh kendisine hiçbir ziyarı dokunmayan felekten şikâyet eyler. Gâh hükümde ‘sadaka’ ile müteradif olan ‘câize’ muhtacı iken feleğe istiğna gösterir. Gâh hakikatte ne mâşuku ne mâşukası yok iken ilân-ı aşk eder. Bu aşkımda gâh bahtiyarâne gâh bedhâhâne demler vurur. Kendileri bile:

Aldanma ki şair sözü elbette yalandır demişler. Muradım bu hayaliyâtı beğenmemek, muaheze etmek değildir. Âli olursa hayalî olması şiirin şanına şeyn getirmez. Fakat ekseriya hikmetin, ahlâkın, edebî kat’a müsaadesi olmayan güftâr-ı şairâneye bu hayaller meydan-ı cür’et oldukları için hayalin o türlü süne de düşmanım!”(s. 66)

Ahmet Midhat, şiir geleneğimizde aşka ve kadına bakışı da tenkit eder. Aşk konusunu ele alan kadın şairler de erkek şairlerin izinde gitmekte, onların kullandığı mazmunlarla şiir yazmaktadırlar. Çünkü hem gelenek hem de toplum, bir kadının duygularını şiir yoluyla ifade etmesine henüz hazır değildir: “Bir kadının ihtisâsât-ı şairânesini müstehak olduğu hürriyet-i efkâr ü güftarla meydana koymasına asrımız ne mânâlar verir? Allah asrımızı ıslâh eyley!”(s. 31) Ahmet Midhat eski tarzda yazan erkek şairlere tahammül edemezken, kadın şairlerin de aynı yola gitmesine bir mânâ veremez. Eski şiirin kadına bakışını da tenkit eder. Bu bakışta şairlerimiz Acemler’i örnek almışlardır. Osmanlılar bu dar bakıştan kurtularak yeni yolda şiirler yazmalıdır. Bilhassa eski şiirdeki kadın anlayışımız değişmelidir. Cemiyet hayatı içinde yeni bir kadın tipi oluşturmak ve kadına yeni bir rol tanımlamak isteyen Ahmet Midhat: “Kadın bizim ‘idole’ müzdür. Daha da olacaktır...”(s. 68) sözleriyle bunu dile getirir. Bu sözlerle rağmen, öğrencisinin gönlünü almak amacıyla şiirlerini beğendiğini, ancak bunların edebî kişiliğine hiçbir değer katmayacağını söyler. Nesri Fatma Aliye’ye, şiiri Nigâr Hanım’a havale eder: “... Çünkü benim fâzıl kızım(ın) izhâr-ı fazl etmesi için şiire ve şiirin bâ-husus bu türlü süne ihtiyacı yoktur. Bunlar Nigâr Hanım’ın kâridir.”(s. 67)

Fatma Aliye ve Ahmet Midhat'ın bu şiir-nesir mukayesesi meselesinde ortak düşüncelere sahip olduklarını anlıyoruz. Fatma Aliye Hanım şiirin kıymetini takdir eder. Hatta daha ileri giderek şiirde lisanın bir “cevahir” hâline geldiğini söyler. Ancak Ahmet Midhat'ın ve kendi okumalarının da tesiriyle nesrin ifade imkânlarının daha geniş olduğunu kabul eder:

“... Ulûm ve fûnûna dair neşrolunan kitaplar manzum yazılmak istenilse ve yazan şairin hazine-i sermâyesi ne kadar zengin olsa ve ne kadar çalışsa istediği gibi ifade-i meram edebilir mi? Buyurduğunuz gibi nesirde mütekellim kendi sözüne galip ve hâkimdir. Nazımda ise mağlûp ve mahkûmdur. Şimdiki zamanın efkâr-ı vâsia ve âmâl-i seriâsını nazmın havsalası almaz. Hatta şu zamanda müsecca makaleler yazmak bile mümkün olmaz. Çünkü sec' yapayım derken tefhime çalışılan bir şeyi ibare başka türlü ifham eder. Bununla beraber nazmın kadr ü kıymeti gaip oluyor mu? Hayır! Nazım kıymettar cevahir gibidir ki hiçbir zamanda kıymetinden düşmez. Lâkin tezyinattan başka bir işe yaramadığı için mahfazalar içinde çekmecelere konulup kaldırılır. Nesir ise bu kadar ulûm ve fûnûnun neşrine ve bunca umûr ve mesâlihın rü'yetine hizmet eyler.”(s. 9-10)

Mektuplarda dikkat çeken bir başka nokta, Fatma Aliye Hanım'ın felsefe konusundaki geniş okumaları ve felsefi meseleler etrafında Ahmet Midhat'la yaptığı tartışmalardır. Denilebilir ki felsefe, onun yazarlığını besleyen ve ufkunu açan önemli bir kaynak olmuştur. Ahmet Midhat bir hoca olarak felsefe merakının Fatma Aliye'yi zenginleştirdiğine işaret eder. Felsefenin güzel sanatları besleyen yanını vurgulayarak başta romanları olmak üzere diğer eserlerine de güç katacağını söyler.(s. 135) Fatma Aliye'nin yazdığı *Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife* adlı eserin doğuş fikri ve yazılışı hakkında da mektuplarda önemli bilgiler vardır.(s. 140-149)

Ahmet Midhat, Nigâr Hanım ve Ali Kemal arasındaki polemikten yola çıkarak Fatma Aliye'ye kimseyle tartışmaya girmemesini, lüzum görülürse tenkitlere kendisinin cevap vereceğini söyler. Toplumun henüz kadın yazarı kabullenmediği bir dönemde, kadınların polemikler içinde yer almasının nasıl karşılanacağı bilinmemektedir. Bu sebeple Ahmet Midhat baştan tedbir alır.

Yabancı dil öğrenmenin yazarlara ufuk açtığı düşüncesinde olan Ahmet Midhat, Fatma Aliye'ye Fransızca bilgisini daha da geliştirebilmesi için Corneille, Racine, Boielau, Fenelon gibi Klasikleri ve Octav Feuillet, Duma Phils gibi nesir ustalarını okumasını tavsiye eder.(s. 187)

Ahmet Midhat, devrin şartları dolayısıyla Fatma Aliye Hanım'ı siyasetten uzak durması konusunda uyarır. Bir mektubunda Padişah'ın hoşuna gitmeyecek şeyler yazmamasını tavsiye eder.(s. 350) Bir başka mektubunda, Fatma Aliye'nin Paris'teki Jön Türkler'den aldığı ve önemli meselelerle dolu olan mektubu değerlendirir. Ahmet Midhat'ın cevabından Fatma Aliye'nin Jön Türkler'e karşı sempati beslediğini anlıyoruz. Kızkardeşi Emine Semiye Hanım da bu hareketin içinde bulunmuştur.⁹ Ancak Ahmet Midhat bu durumun getireceği tehlikeleri düşünerek Fatma Aliye Hanım'a bazı tavsiyelerde bulunur. Mektupta Fatma Aliye Hanım'ın Ahmet Midhat'a olan yakınlığından ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde eser yayımlamasından duyulan rahatsızlık da vurgulanır. Ahmet Midhat, sıkça belirttiği gibi padişaha tam bir sadakat gösterdiği için Jön Türkler'in kendisini sevmediğini, hatta bu sebeple ölüm tehditleri bile aldığını belirtir ve onları şöyle tenkit eder: “Onlarca vatanperverlik müfsid olmaktadır. Her kim nihilist, sosyalist, anarşist, cumhuriyetçi falancı olmaz ise hain addolunur.”(s. 384) Ahmet Midhat, Fatma Aliye'ye babasının da padişaha olan sadakatini hatırlatır ve Jön Türkler'den uzak durmasını, ama aksini düşünürse kararında serbest olduğunu söyler.

Ahmet Midhat devrin önemli bir meselesi olan sansür üzerinde de durur. Sansüre karşı değildir, hatta o, sansürü yazarlar için bir siper kabul eder. Sansürün süzgecinden geçince eserlerdeki sakıncalı yönlerin ortadan kalkacağını ve böylece “rıza-yı hümayûna mugayir olan”(s. 376) bir şey yazılmayacağını söyler. Bu noktada Fatma Aliye'nin Selânik'te çıkan gazetelere yazı göndermesini de doğru bulmaz. Sansür devrin yazarlarının karşılaştığı önemli bir sorun olduğundan, bazı yazarlar eserlerini sansürden kurtarmak için Selânik'e gönderirler. Selânik o dönemde basım imkânları açısından İstanbul'a göre daha özgürdür. Ayrıca Sansür dairesinde Emine Semiye'nin eşi görevlidir. Mektuptan Emine Semiye Hanım'ın Selânik'te yayımlanmak üzere Fatma Aliye Hanım'dan eser istediğini anlıyoruz.¹⁰ Ahmet Midhat, böyle bir durumun her iki taraf için de tehlikeli olacağına işaret eder: “İşte damadınızı, hemşirenizi memnun edeyim der

⁹ Nezihe Muhittin bu konuda şu bilgileri verir: “Bu elîm kadın yokluğu içinde bir iki müstesna kadın, zamanın tazyik çemberini aşarak istihlâs uğrunda gizli bir teşekkül hâlinde çalışan Jön Türkler'e fiilen yardım edecek kadar büyük bir cesaret-i medeniye göstermiştir. Bu meyanda Manyasizâde Refik Bey'in haremî Müveddet ve Cevdet Paşa kerimesi Emine Semiye Hanımefendiler'i hürmetle yâd etmek lâzımdır.”(*Türk Kadını*, Bütün Eserleri IV, hzl. Y. Zihnioglu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 321.)

Mübahat Kütükoğlu da konuyla ilgili olarak şu bilgileri verir: “Semiye Hanım'ın bilinmeyen bir yönü de vardır. Siyasî hayatta faal rol oynamış; 1908'de İttihat-Terakki ajanı olarak İstanbul-Selânik arasında vazife görmüştür.”(“Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri”, *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İ. Ü. Edb. Fak. Yayınevi, İstanbul 1986, s. 220.)

¹⁰ Emine Semiye, Selânik'te çıkan *Mütalâa* gazetesinde başyazar olarak görev almıştır.(Bk. Kadriye Kaymaz, *Gölgedeki Kalem: Emine Semiye*, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 53.)

iken korkarım ki hem onları hem kendinizi a'dâ entrikalarına dūçâr edersiniz.”(s. 376) Bunun getireceği tehlikeleri düşünen Ahmet Midhat, Fatma Aliye'nin eserlerini Selânik'te yayımlamasına karşıdır. Kadın yazarların zaten çok fazla düşmanın olduğunu, bir de bu yoldan düşmanlık kazanmamaları gerektiğini söyler:

“... Ya! ‘Bazı hanımlar İstanbul'da neşredemedikleri şeyleri Selânik'e gönderip maarif müdürünün sâye-i himayesinde çıkan falanca gazeteye dercettiriyorlar' yollu bir şey sem'-i âliye îsal ediliyor ise? Malûmdur ki bir şey ne kadar halisâne yazılsa düşman nazarı onda birçok fenalıklar görebilir. Bana kalır ise ben yalnız sizin değil Nigâr ve Makbule Hanımefendiler'in de böyle İstanbul'dan Selânik'e irsal-i âsârını birçok mânâlar yakıştırılabilecek olan bir gayretten men' eyler idim.”(s. 376)

2-Roman Türü ve Fatma Aliye Hanım'ın Romanları Etrafında

Roman türü, romanın nasıl yazılması gerektiği ve Fatma Aliye Hanım'ın romanlarını yazma sürecine mektuplarda geniş yer verilmiştir. Bu konuda söylenenler şöyle sıralanabilir:

- 1-Roman türü ve memleketimizde romana bakış
- 2-Romanın nasıl yazılması gerektiğine dair dikkatler,
- 3-Roman yazarken plân yapmanın sağlayacağı avantajlar,
- 4-Romanda şahısların yeri ve birbirleriyle olan münasebetleri,
- 5-Romanın olay örgüsünde toplumun kabul etmeyeceği ya da topluma kötü örnek olacak konuların nasıl ele alınacağı,
- 6-Bir konunun romanda anlatılabilecek seviyeye nasıl getirileceği.

Ahmet Midhat her zaman olduğu gibi mektuplarında da romana ayrı bir yer verir. Halkın terbiye konusunda ilerlemesi için, bu türün gelişmesinin önemini vurgular. Fatma Aliye Hanım'ı önce roman yazmaya sevk eder, ardından yazdığı romanlara dair düşüncelerini bildirir. Romanların plânına ve olay örgüsüne bazı müdahalelerde bulunur. Bunlar roman türü ve roman yazımıyla ilgili önemli dikkatlerdir.

Ahmet Midhat, romanı bir eğitim aracı olarak gördüğünü mektuplarında da tekrar eder. Roman yazdığı için başlangıçta kendisi de tenkitlerle karşılaşmış, ancak: “Romanları etvâr ve âdâb-ı milliyeye mugâyir görenlerden olmak şöyle

dursun bilâkis halkımızı hem eğlendirerek hem de terakkiyât-ı maarif-i cihandan haberdar etmek için romanları vesile-i 'ilâ"(s. 3-4) bulduğundan yazmaya devam etmiştir. Fatma Aliye Hanım'ı da tenkitlere kulak asmaması konusunda uyarır ve yoluna devam etmesi gerektiğini vurgular. Halkımızın romana gösterdiği rağbet, aslında bu tartışmaları yok hükmüne indirmiştir. Ahmet Midhat'a göre sadece erkek yazarlar değil, kadın yazarlar da roman yazmalı, memlekete bir de bu yoldan hizmet etmelidirler. Böylece kadınların da memleketimizde ne kadar ilerlediği görülecek ve medeniyet yolundaki terakki gücümüz anlaşılacaktır: "Nisvânımızın dahi zükûrumuzdaki tenevvürât-ı fikriye ve terakkiyât-ı zihniye ile beraber terakki eylediği görülerek iftihar etmeli."(s. 5) Fatma Aliye'nin roman tarzı Ahmet Midhat'a yakın bulunmuş, bu da Ahmet Midhat için gurur kaynağı olmuştur: "Sizi bulamadım ise de ablamlarla hep sizi konuştuk. Bu kadın sizi ne kadar seviyor! 'Midhat'ın kadın kıyafetine girmiş' diyor. Romanı anlatışınızı da pek beğeniyor. Hakikaten anlatışınıza 'ben de hayranım' şu kadar ki kadınlık gayreti sizi biraz hakkınızın fevkine kadar çıkarıyor..."(s. 321)

Ahmet Midhat'ın romanları şahıs kadrosu açısından kalabalıktır ve toplumun her tabakasından insan bu kadroya dâhildir. Bu noktada Fatma Aliye'ye de romanın dairesini kahramanlar açısından geniş tutmasını ve sadece yüksek tabakadan insanların değil, her tabakadan insanın alınması gerektiğini söyler: "Romancı yalnız avâlim-i eâlide dolaşmamalıdır. Romancı yalnız avâlim-i edânî ve esâfilde dahi ne olup bittiğini bilmelidir."(s. 82)

Edebiyat yoluyla eğitimi hedefleyen Ahmet Midhat, romanda daha çok Balzac'ın tarzını beğenir. Fatma Aliye'ye de Balzac tarzında yazmasını tavsiye eder. Zola'nın roman tarzını ise beğenmez. Zola'nın eserlerinde insanın sadece kötü yönlerini ön plâna çıkarmasını tenkit eder. Onu okuyanlar insanda fazilete dair bir şey olacağına inanmazlar: "Ben Zola'yı bir muahezemde dedim ki: Tabîî olan şey yalnız rezâil-i beşeriyeden ibaret değildir ya? Fezâil dahi insan için tabîîdir."(s. 241)

Ahmet Midhat, romancının konularını gözlem yoluyla etrafından seçmesi fikrine taraftardır. Fatma Aliye, Refika Hanım adlı ihtida etmiş bir kadının hikâyesinden bahseder." Ahmet Midhat bu bahislerden yola çıkarak Refika Hanım'ın yaşadıklarını romana uygun bulur. Fatma Aliye'nin bu konuda ortak bir roman yazma teklifini kabul etmez. Refika Hanım'ın hikâyesini siz

"Fatma Aliye Hanım, Refika Hanım'dan piyano dersleri almıştır: "Bilâhare Dârümuallimat'ta muallime olan Refika Hanım o aralık yeni ihtida etmiş ve bize gelip gitmekte bulunmuştu. Zevci Sadık Bey merhum, Mekteb-i Harbiye'de bulunarak hanesine haftada bir defa geldiğinden Refika Hanım bize piyano dersi vermek için haftanın iki üç gününü bizde geçirirdi."(*Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neş'eti*, s. 52.) Fatma Aliye Hanım bir başka mektubunda Refika Hanım'ın yaşadıklarını söz konusu eder.(a. e., s. 63.)

biliyorsunuz, onu siz yazın der. Romancılıkta kat'ettiği mesafeyi de bir kez daha takdir eder ve öğrencisini yüreklendirir: "Refika Hanım'ın hikâyesini ise müstakilen siz yazmalısınız çünkü heroyinin her hâli sizce âyândır. Siz yazar iseniz 'dapre natür' olur. Ben karışır isem bilmediğimi hayalen yazmış olurum."(s. 84) der.

Mektuplarda Ahmet Midhat'ın roman anlayışına dair geniş bilgiler buluyoruz. Ahmet Midhat, romanın nasıl yazılacağı konusunda Fatma Aliye Hanım'ı yönlendirir. Bir romanda öncelikle kadın ve erkek kahramanlar belirlenir. Ardından bunlar arasında ne gibi bir münasebet olacağı tesis edilir. Böylece romanın süjesi belirlenmiş olur. Bunu takiben kahramanların nasıl bir mücadeleyle sonuca ulaşacağı kararlaştırılır. Sonra yardımcı şahıslar belirlenerek romanın ana çatısı kurulur:

"Efendim malûmdur ki bir romanda bir 'hero' bulunmak esastır. O heronun bir de heroiesi bulunur. Ama bunlar âşık âşık, fâcir fâcire, salih saliha olsunlar ne olurlar ise olsunlar hero ve heroini olurlar. Bâdehû bunların maksatları tayin olunur. Visal emelinde midirler, zengin olmak mı istiyorlar? İntikama mı çalışıyorlar? Bu gibi ahval dahi bunların maksadı olur ki buna da romanın 'süjesi' tabir olunur. Bu süje dahi tayin olunduktan sonra 'dönüman' denilen netice derece-i sâlisede olarak düşünülür. Yani maksatlarına nail olacak mı olmayacaklar mı? Burası tayin olunur. Nail olacaklar ise ne gibi muavinlerin ve olmayacaklar ise ne gibi mânilerin haylûlet edeceklerini düşünerek bunlardan dahi romanın 'personaj'ları tayin eder. Bu eşhâs-ı vak'a derece-i ehemmiyetlerine göre sınıflara münkasım olurlar. Bazıları o kadar ehemmiyet alırlar ki âdetâ her biri başlı başlarına birer hero yahut heroin addolunurlar."(s. 155-156)

İkinci aşamada roman bölümlere ayrılır. Her bölümde anlatılacak olaylar belirlenir. Olaylar içindeki kadın ve erkek kahramanların neler etrafında mücadele ettiği anlatılır. Bu mücadele içinde beklenmedik olaylar romanın entrikasını besler ve okuyucudaki merak duygusunu kamçılar. Romandaki çatışma en sonunda çözüme ulaşır ve roman sonlandırılır. Ahmet Midhat plân hazırlamanın romanın yazılmasını kolaylaştıracağını ifade eder. Bu sebeple romana başlamadan önce geniş bir plânın hazırlanması gerektiğine işaret eder.

Fatma Aliye'nin *Muhâdarât*, *Levâiyih-i Hayat*, *Refet* ve *Ûdî* romanlarının yazılış süreci de mektuplarda söz konusu edilmiştir:

Muhâdarât: Ahmet Midhat, Fatma Aliye'nin edebiyattaki ilerlemesini görünce, onu tercümeden çok telif eserlere yönlendirir. Bu şekilde memlekete hizmetinin daha fazla olacağını düşünür. İlk romanı *Muhâdarât*'ın müsveddelerini okuyunca bu konuda ne kadar isabetli davrandığını görür: "Romanınızdan iki defteri okudum. 'Aliyyü'l-a'lâ' tabirini az görürüm. Sizde bu iktidar var iken tercümeyle neden müftekir oluyorsunuz? Daima terfi-i himmet ediniz."(s. 72) *Muhâdarât*'ı Balzac tarzında bulur ve "bu millet-i lâyika-i Osmaniye'ye böyle pek çok hidemât-ı hikemiye ve edebiyeye muvaffak"(s. 73) olacağı temennisiyle devamını ister.

Ahmet Midhat, toplumun nabzını çok iyi tutan bir yazardır. Kendi devrinde nelerin kabul görüp, nelerin reddedileceğini iyi bilir. Kadın yazarların ilk eserlerinde de bu durumu göz önünde bulundurur. Toplum tarafından kabul edilmeyecek ya da kötü örnek olacak konuların romanlarda sergilenmemesi gerektiği düşüncesindedir. Bu sebeple *Muhâdarât* romanının olay örgüsünde örf ve âdetlere uymayan şeylerin değiştirilmesini teklif eder. Bu konuda Câlîbe ile Süha arasındaki ilişkinin yazılmasına dikkat edilmesini ister. Fatma Aliye Hanım'ın romanda bu ilişkiyi tabii bir hâl gibi anlatmasını tenkit eder. Aralarındaki ilişkinin Câlîbe'nin tehdit ve oyunları ile başlaması hâlinde toplumdaki ortak kabule daha uygun olacağını dile getirir. Câlîbe'nin maddiyata düşkünlüğünün ön plâna çıkarılmasının da romanın entrikasını besleyeceğini ve eseri daha tabii bir hâle getireceğini söyler.(s. 72-73) Süha'yı anlatırken Câlîbe'nin cismini, Fâzıla'nın ruhunu seviyor şeklinde tasvir etmesini de uygun bulmaz. Bu itiraz noktalarına rağmen, *Muhâdarât* romanını çok beğenir ve eğer ilk eseriniz bu ise daha sonrakiler kim bilir ne kadar güzel olacak diyerek takdirlerini bildirir: "Roman hakikaten aliyü'l-a'lâdır. İlk eseriniz bu olduğuna göre âsâr-ı müstakbeleniz sizi tamam gönlümün arzu eylediği merâtib-i ulyâ-yı şân u şeref-i lâyıkımıza îsal edeceği şüpheden vâreste kalır."(s. 77)

Levâiyih-i Hayat: *Levâiyih-i Hayat*, kadın, aşk ve evlilik meseleleri üzerine kurulu bir romandır. Ahmet Midhat, Fatma Aliye'nin *Levâiyih-i Hayat* romanına dair hazırladığı plânı görünce eserin kuruluşu konusunda: "Demek ki romanınız muazzamât-ı âsâr-ı edebiyeden olacaktır."(s. 159) şeklinde bir değerlendirme yapar ve takdirlerini bildirir. Ancak tenkit ettiği bazı noktalar vardır. Romanın kendisine gönderilen plânında, şahısların yerlerinin tam olarak belirtilmediğini tespit eder ve bunu önemli bir eksiklik olarak görür: "Bu plânın plân olmak üzere gördüğüm noksanı evvelâ karakterlerin hülâsaten cem' edilmemiş olmasıdır. Eğer onlar hülâsaten cem' edilse idi hangi karakterlerin muvakkat, yani hikâyenin yarı yerlerinde bitecekler ve hangi karakterlerin devamlı yani hikâyenin sonuna kadar varacak oldukları anlaşılır idi de birinci kısımdan ikinci kısma dahi intikal olunur idi..."(s. 182)

Ahmet Midhat bir de romanda boşanmanın yerinin fazla olduğuna dikkat çeker. Dört evlilikten üçü boşanmayla sonuçlanmaktadır. Bu durumun topluma kötü örnek olabileceği endişesiyle, kendi romanlarına da boşanma meselesini dâhil etmediğini söyler: "... Ben romanlarımda bi'l-iltizam talâkı nadir ederim, hatta hiç de vukûnu istemem. Ta ki bizde hakk-ı talâk var ise de sû-i isti'mal olunmuyor diye göstermek için."(s. 182)

Romanın kahramanlarına verilen "Fehâme, Mehâbe, Sabâhe, Melâhe" gibi isimlerin birbirine çok benzediği, bunun da bir monotonluğa sebep olduğu konusunda Fatma Aliye'yi ikaz eder.

Ûdî: Ahmet Midhat, *Ûdî*'nin konusunu bir roman için uygun bulur. Ancak, Fatma Aliye'nin *Ûdî*'de konuyu roman seviyesine yükseltmediğini söyler: "Bir sıksa Refet'i bir kahraman edib salıveren"(s. 383) kalemin *Ûdî*'de de bunu başarabileceği konusunda ümitlidir. Ahmet Midhat bu noktada bazı dikkatlerini Fatma Aliye'yle paylaşır. Ona göre bir romanda konudan ziyade, yazarın onu roman sanatının kuralları dâhilinde anlatması önemlidir: "Romancı odur ki böyle bir hikâyeyi bir de kendi sanat-ı nefisesiyle işleyerek her levhası bir cilve-i mahsûsa ile okuyan captiver edecek hâle koyar."(s. 339) Bu konuda kendi romanı *Taaffüf*'ü örnek verir: "Bilmem bizim *Taaffüf* romanını sanat nokta-i nazarından imanla okudunuz mu? *Taaffüf*'de roman hiç yok olduğu halde ornemantasyon artistik onu en sanatlı bir roman hâline koydu."(s. 339)

Ahmet Midhat *Ûdî*'den yola çıkarak şöyle bir kaniya da varır: Romanda olaylar bir levha gibi sırayla anlatılmamalıdır. Bu noktada kronolojik olarak bir hikâyeyi anlatmanın konuya bir roman formu kazandırmayacağını ve okuyucunun dikkatini çekmeyeceğini söyler. Zaman atlamalarının merak unsurunu besleyeceğini ve okuyucunun dikkatini eser boyunca uyanık tutacağını belirtir:

"Bir kimsenin her yaşında bir fotoğrafı alınız. Elli, altmış, yetmiş yaşına kadar bunları sırasıyla dizip bir kimseye sırasıyla gösteriniz. Hiç nazar-ı hikmetini celb edemezsiniz. Çünkü pek tabîî, pek sıralı bir şey görür. Fakat bir güzel kadın yahut bir şanlı kahraman resmini gösteriniz. Kemal-i letafetine hayran olduktan sonra bir de bunların muşmula gibi birer ihtiyarlık resmini defaten gösteriveriniz. 'Bu güzel genç böyle oldu ha!' diye bir fikr-i hikmete düşer. O aralık 'an-asıl da böyle idi' diye çocukluk hâllerini gösterir iseniz teemmülû bir kat daha artar."(s. 339)

Kitapta lüzumsuz tekrarlar olduğuna ve olay örgüsünde ön plânda olmayan kahramanların kısaca tanıtılması gerektiğine de işaret eder. Bu noktadaki fazlalıkların okuyucuyu yoracak şeyler olduğunu vurgular. Saydığı

kusurlar sebebiyle okuyucuların bu romanını beğenmeyeceğini, hatta Fatma Aliye Hanım'ın yazmadığını düşüneceklerini söyler. Fatma Aliye'nin öncülüğü sayesinde kadın yazar sayısında artış olmuştur. Ahmet Midhat bu sebeple ona sorumluluğunu tekrar hatırlatır ve güzel bir eser yazması gerektiğini söyler. Romanla ilgili bir plân yapar ve mektubun ekinde yollar. Eser tamamlandıktan sonra beğendiğini belirtir.

3-Nisvân-ı İslâm

Batılılar'ın İslamiyet hakkındaki yanlış düşünce ve değerlendirmelerinden rahatsız olan Ahmet Midhat, bu konuda eserler yazdığı gibi Fatma Aliye Hanım'ı da *Nisvân-ı İslâm*'ı yazması konusunda teşvik eder. O dönemde Batılılar, bilhassa Batılı kadınlar toplumumuzda kadın hayatının nasıl devam ettiğini merak ederler. Fatma Aliye Hanım Batılı kadınları kabul ederek onlara memleketimizdeki kadın hayatı hakkında bilgiler verir. Ahmet Midhat da yaptığı sohbetleri ve dikkatlerini yeni okumalarla zenginleştirerek *Nisvân-ı İslâm*'ı yazması için Fatma Aliye Hanım'ı teşvik eder. Bu konuda bir eser yazmayı daha önce Makbule Leman'a da tavsiye etmiştir. Ancak Fatma Aliye'nin kalem kudreti ve Fransızca'ya vukufu dolayısıyla bu eseri daha rahat yazacağını ve etraftan aldığı takdirlere bir de bu eserinin sebep olacağını bildirir.(s. 51)

Mektuplarda *Nisvân-ı İslâm*'ın yazılış sürecine geniş yer ayrılmış, İslamiyet hakkındaki Doğulu ve Batılı kaynaklar değerlendirilmiştir. Eserin yazılışından önce zengin bir kaynak taraması yapıldığını ve Ahmet Midhat'la Fatma Aliye Hanım arasında konunun geniş bir zeminde tartışıldığını görüyoruz. Ahmet Midhat *Nisvân-ı İslâm*'ın “dökümanter” bir eser olması gerektiğini söyler.(s. 413) Yazılış sürecini merakla takip ettiği *Nisvân-ı İslâm*'ın önce *Tercüman-ı Hakikat*'te parça parça yayımlanmasını, sonra kitap haline getirilmesini teklif eder. Gülnar tarafından tercüme edilmesinin de uygun olduğunu belirtir.(s. 59)

4-Ahmet Midhat ve Devrin Diğer Kadın Yazarları

Ahmet Midhat, -Fitnat Hanım'a yazdığı bir mektubunda belirttiği ve bizim de yazımızın başlığına aldığımız gibi- “üdebâ-yı nisvânın yardımcısı” olmak amacındadır. Fatma Aliye Hanım'dan önce Fitnat Hanım, Şair Nigâr Hanım ve Makbule Leman Hanım'la da mektup yoluyla bağlantı kurmuştur. Fatma Aliye Hanım'a naklettiklerinden diğer kadın yazarlara yazdığı mektuplarda şu noktalar üzerinde durduğunu anlıyoruz:

1-Kadın yazarların yetişmesi ve toplumun kadın yazar kimliğine bakışı.

2-Kadın yazarların dikkat etmesi gereken konulara işaret eder. Bu noktada özellikle toplum tarafından kabul edilmeyecek veya kötü örnek olabilecek şeylerin yazılmasından uzak durmalarını tavsiye eder.

3-Kadın yazarları şiir yerine nesre yönlendirmeye çalışır.

4-Polemiklerden uzak durmalarını tavsiye eder.

5-Kadın yazarların birbirleriyle görüşmelerini ve toplum adına ortak projelerde yer almalarını bekler.

Ahmet Midhat, devrin bütün kadın yazarlarını önemser. Madam Rataci'ye onları tanıtırken: "Nigâr için büyük şair", Fatma Aliye için "büyük feylesof", Makbule Leman için "mistik"sifatını kullanır.(s. 381) Fatma Aliye Hanım'a yazdığı mektubunda: "Sizin her biriniz hayalim bahçesinde yetiştirdiğim arzû-yı terakki bostanının çiçekleri değil misiniz? Sizin her birinizi sümüklü böceklerin, tırtılların, flokseraların taarruzatından muhafaza gayreti benim için cibillîdir."(s. 331) der. Ancak nesir sahasında eser vermeleri sebebiyle kadın yazarlardan Makbule Leman ve Fatma Aliye Hanım'a ön sırada yer verir: "Bu meydan-ı hüner bir senindir, bir de Leman'ın. Sepette pamuk olmayınca bu bazar-ı irfana gelinemez. Yazalım, yazalım!"(s. 315)

Devrin kadın yazarları, mektuplarda şöyle söz konusu edilir:

Makbule Leman: Ahmet Midhat'ın mektuplarında Makbule Leman hakkındaki meseleler daha ziyade hastalığı ve şahsî hayatı etrafında döner. Kalemimi takdir ettiği Makbule Leman'ın hastalığının ilerlediğine dair haberler aldığı zaman çok üzülür. Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım'dan önce Makbule Leman'la mektuplaşmıştır. Bahislerinden bu yazışmada kendisinin yine yönlendirici olduğunu anlıyoruz. Makbule Leman, bir mektubunda Ahmet Midhat'ı örnek aldığını ve kendisini manevî kızı gibi gördüğünü vurgular. Hatta çocuğunu da bu his ile büyüttüğü için, o da Ahmet Midhat'ın manevî torunu gibidir.(s. 30-31)

Ahmet Midhat, Makbule Leman'ın eserlerini beğenir ve devrine göre ileri bulur. Onu kadın yazarlar arasında Fatma Aliye Hanım'dan sonra ikinci sıraya yerleştirir: "Evet! Bu millet içinde sizden sonra odur. Karîhası güzel, gereği gibi malûmatlı bir kadındır..."(s. 239) Fransızca bilmemesinin tek eksiği olduğunu vurgular: "Makbule Leman her ne kadar Fransızca bazı kelimeler, bazı istilahlara irâd eder ise de pek zannederim ki Fransızca bilmez. Keşke bilse idi! Zekâsı,

hisleri pek fevkalâdedir.”(s. 31)¹² Ahmet Midhat, Makbule Leman’ın eserlerini *Tercüman-ı Hakikat*’te yayımlar. Ancak bazı yazılarında “fikir ve hissiyat yanlışları”(s. 303) olduğu fikrindedir. Toplumun bir kadın kaleminden çıkan bu yazıları henüz kabule hazır olmadığı düşüncesiyle, seçmeye tâbi tutar ve bir kısmını yayımlamaz.

Ahmet Midhat yukarıda da bahsettiğimiz gibi, ifade imkânlarının genişliği dolayısıyla nesri tercih eder. Eski şiir geleneğimizde tenkit edilecek noktalar bulunduğu için, kadın yazarlara ya yeni tarzda şiirler, ya da nesir sahasında eserler yazmalarını tavsiye eder. Devrin kadın şairleri de şiire yenilik getirememiş, gelenek içinde erkek şairlerin takipçisi olmuşlardır. Bu sebeple Ahmet Midhat, kadın şairlerin şiirlerini beğenmez. Nesir sahasında yazmaları sebebiyle, Makbule Leman ve Fatma Aliye’ye ayrı bir merteye verir:

“Osmanlılık sizlerle iftihar edecektir. Ama sizler kim? Leylâlar mı? Fitnatlar mı? Zeynepeler mi? Bence hünerleri, maarifetleri sarhoşluğu vesâireyi vesâireyi alkışlamaktan ibaret bulunan şuarâ-yı ricâlin mahiyetleri neden ibaret ise bunlar da onların dışlarından ibarettir. Sizler... Biraz tefâhura müsaade buyurur musunuz? Bu müsaadenize nail olmuşum farzıyla kıymeti cihan değer bir fahriye olmak üzere demeye cesaret ediyorum ki sizler Ahmet Midhatlar’ın ta’zim ve tebcîle mecbur olacakları fuzalâ-yı Osmaniyedensiniz. İstikbal ve ahlâf sizi böyle tanımalıdırlar ve bilâ şüphe böyle tanıyacaklardır.”(s. 31)

Ahmet Midhat, Makbule Leman’dan yola çıkarak bizdeki aile kurumu hakkında da değerlendirmeler yapar. Makbule Leman, bazı mektuplarında eşinden şikâyetçi olmuştur. Hatta eşi bir ara Ahmet Midhat’la mektuplaşmasını ve yazı yazmasını da yasaklamıştır. Ahmet Midhat’a göre erkeğin görevi eşini yalnızca yedirip içirmek, günlük ihtiyaçlarını karşılamak değil, ona hakiki mânâda bir arkadaş olabilmek ve fikrî açıdan gelişmesine imkân sağlamaktır. Bu durum kadınların yanlış yola sapmasını önleyecek tek çözümdür. Bu sebeple Ahmet Midhat kadın ve erkek arasında kalp ve zihin arkadaşlığına önem verir.(s. 237)

Ahmet Midhat, Makbule Leman’ın adı etrafında dönen bazı söylentilere de yer verir. Ancak hem sağlık durumu hem de kişiliği itibariyle gayri meşru şeyler yaşayacağına ihtimal vermez. Bu söylentilere rağmen Ahmet Midhat, Fatma

¹² Sema Uğurcan da Makbule Leman’ın yabancı dil bilmemesine ve bunun doğurduğu sonuçlara işaret eder: “Batı kültürü formasyonu almaması, yazdığı türlerin iyi örneklerini görememesine sebep olmuştur.”(Makbule Leman: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri”, M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Nr. 6, İstanbul 1991, s. 402.)

Aliye'ye Makbule Leman'la görüşmesini öğütler ve onu topluma kazandırmanın büyük hizmet olacağını vurgular. Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Fatma Aliye ve Makbule Leman Hanımlar önce mektuplaşırlar. Ahmet Midhat bunun üzerine Fatma Aliye'nin onu tekrar yazar olarak kazandırmasından duyduğu memnuniyeti dile getirir. Fatma Aliye'nin teveccühü, bir anlamda Makbule Leman hakkındaki söylentileri ortadan kaldıracaktır. Ahmet Midhat yüzyüze de görüşmelerini, bu görüşme esnasında da siyasetten uzak durmalarını tavsiye eder. (s. 270-271)

Ahmet Midhat “iki kerime-i maneviye” ve “medâr-ı iftihar” olarak gördüğü iki kadın yazarı aralarında rekabete dayalı kıskançlık olmaması sebebiyle de takdir eder. Fatma Aliye de Makbule Leman'la görüşmesinden olumlu izlenimlerle ayrılır. Ahmet Midhat: “Siz yalnız nisvân-ı Osmaniyenin değil alelumûm nev'-i nisvânın tâc-ı rû'us-ı iftiharı olmaya şayestesiniz.”(s. 298) sözleriyle takdirlerini tekrar bildirir. İkisine de evlât sevgisinden farklı bir sevgisinin olduğunu vurgular. Çünkü evlât sevgisi mecburiyken, iki kadın yazara gösterdiği sevgi kendi tercihi ve toplumsal açıdan kendisine biçtiği görevin bir parçasıdır. Bu sebeple de ayrı bir kıymete sahiptir. Fatma Aliye ve Makbule Leman'la olan diyalogunu, daha önce Gülnar'la olan diyaloguyla kıyaslar. Her ikisinin yazarlıkta aldıkları yolu takdir eder: “Hamd olsun iki Osmanlı hanımının büyüklüğü Ruslar'ın en büyüklerinden ma'dûd olan bir kadını fersah fersah geçti.”(s. 302)

Sağlık sebebiyle Makbule Leman'a konulan yazı yasağını, onu daha da yoracağı düşüncesiyle doğru bulmaz. Fatma Aliye'nin Makbule Leman hakkında yazdığı yazıyı çok beğenir ve bu sebeple yazarlığını bir kez daha takdir eder: “Fatma Aliye bir bahr-ı bî-kerândır. Nihayetini buldum der iken insanın gözleri önüne yeniden bir ufk-ı vâsi' açar. Allah muînin olsun seyyidem.”(s. 386)

Şair Nigâr Hanım: Şair Nigâr Hanım da kadın yazar hüviyetiyle yayın dünyasına atılan ve bu kimliğin kabulü yolunda mücadele veren bir isimdir. O da Fatma Aliye Hanım gibi babası sayesinde iyi bir ortamda yetişme imkânı bulur.¹³ Yaptığı evlilik Nigâr Hanım'ı mutsuz ederken, yazmak onun için çektiği

¹³ Nazan Bekiroğlu bu konuda şunları söyler: “Nigâr Hanım ile babasının birbirlerine çok düşkün olduğu anlaşılmaktadır. ... Kızının edebî, sosyal ve kültürel kimliğinin gelişmesi için ondan teşvik ve tasviplerini esirgemez, âdeta bir menajerdir. Özellikle Meşrutiyet öncesinde Nigâr Hanım'ın dergi ve gazetelerde görülen yazılarının başında ‘peder-i âlileri asâkir-i şâhâne miralaylarından izzetlü Osman Beyefendi Hazretleri tarafından lütfen’ matbaaya bırakıldığı gibi ifadeler dikkat çeker. Kuşkusuz Osman Paşa'nın Nigâr Hanım üzerindeki asıl etkisi, ona sağladığı serbest sosyal ortamda aranmalıdır. Dost çevreleri ortaktır. Sözgelimi Recai'zâde Mahmut Ekrem önce Osman Paşa'nın arkadaşındır. Osman Paşa, Nigâr Hanım'ın ifadesiyle, ‘aşlı Avrupalı olmak hasebiyle’ yerli

sıkıntılardan bir kaçış ve kurtuluş vesilesi olur. Ahmet Midhat onun yayın dünyasında kabulüne dair şunu söyler: "Cevdet'in rivayetine göre halk diyormuş ki Aliye Hanım kadınların Ahmet Midhat'ı, Nigâr Hanım dahi Naci'sidir. Hoşuma gitti."(s. 323)

Ahmet Midhat, Nigâr Hanım'ın şiirlerini beğenmez. Stockholm'de onun *Efsûs* adlı eserini: "Bir Osmanlı hanımı böyle şiir yazacağına hiç yazmasın daha a'lâdır."(s. 68) düşüncesiyle sergiden çıkarır. Nigâr Hanım'ın şiirlerinde yeni bir hava bulunsa da, Ahmet Midhat kadın şairlerin şiirde serbest konuşma imkânı bulamadıkları, geleneğin dairesinden çıkıp yeni şiirler yazamadıkları fikrini ısrarla savunur. Bununla beraber toplumda kadın kalemlerin çoğalması adına, Nigâr Hanım'a sahip çıkar. Ali Kemal'in Nigâr Hanım'a yönelen tenkidi üzerine, Nigâr Hanım'a yapılan saldırıları haksız bulur. Nigâr Hanım'ın tenkitlere karşı verdiği cevabı da beğenmediğini söyler. Erkek yazarlar arasında bile seviyeli bir tenkit hareketi yokken, bir kadın yazarın polemiğe girmesini doğru bulmaz.¹⁴ Nigâr Hanım'ın şiirlerine yönelen tenkitleri, ilk kez bir kadın şairin münakaşa meydanına atılmasına bağlar.(s. 330-331) Toplum henüz kadın yazarı kabullenmemişken, kadınların bir de polemikler içinde yer almasını sakıncalı bulan Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım'a edebî münakaşalara girmemesini, gerekirse bunlara cevabı kendisinin vereceğini söyler: "... Şayet bazı kilâb-ı mütefelsife av'ave-zen olacak olurlar ise onlara hoş! demek bizim vazifemizdir. Sizi yalnız bunlarla mücadelede men' ederim. Nigâr Hanım'a benzememeliyiz."(s. 350)

ve yabancı erkek konuklardan sakınca görmediklerini kızına takdim etmekte, görüşmelerini hoş karşılamaktadır."(*Şair Nigâr Hanım*, Timaş Yay., İstanbul 2011 (2. bs.), s. 33.)

¹⁴ Nazan Bekiroğlu, Ahmet Midhat'ın bu tartışmada Nigâr Hanım'ı koruyucu bir tavır sergilediğini şöyle belirtir: "Görülyüyor ki 'Hâce-i Evvel' matbuat âleminde de kadına her türlü taarruz ve tenkide karşı müstahkem bir mevki, fildişi bir kule, kısacası yapay bir basın cenneti vaad etmektedir. Her şeyden önce, taarruz ve müdafaa mecburiyeti kadına göre değildir: *'Vâkıa pek haklı suretle müdafaa göstermiş iseniz de ne çare ki muhlis-i bî-riyanız, bu müşahededen müteessir oldum.'* Üstelik, kadının eserinin eleştirilmesi bile pek doğru bir davranış değildir: *'Zaten İkdâm'a o makaleyi derc eylemiş olduklarından dolayı gazete sahibi Cevdet Efendi'ye müteessirâne beyan-ı mütalâa eylemiş idim.'* Kadın yazar kaçınılmaz bir biçimde eserini ve kendisini müdafaa mecburiyetinde kaldığı anda ise bunu uygun bir erkeğin yapması daha makul görünmektedir: *'Taraflı fâzılânelerinden müdafaa meydan bırakmaksızın kendim bir müdafaa yazmayı düşünmüş idiysem de böyle şeylerin meskûtün-anh bırakılmalarını daha ziyade muvâfik-ı hal ve maslahat görerek o tasavvurumu dahi icra etmemiş idim. Fakat müdafaa-i ismetânelerini görünce daha evvel bu vazifenin bir erkek kalemle ifa olunmayarak bir kadının meydan-ı müdafaa atılmaya mecbur edilmiş olmasından dolayı pek müteessir oldum.'* Çünkü Ahmet Midhat'a göre, asıl kadını müdafaa mecburiyetinde kalan erkek utanmalıdır..."("Ahmet Midhat'ın Nigâr Hanım'a Mektupları", *Türk Edebiyatı*, Nr. 246, Nisan 1994, s. 36.)

Nigâr Hanım kadınca hislerini ifade etmesi, Fransızca bilgisinden dolayı şiirlerinde Batı'ya yaklaşan bir hava bulunması ve salonunda ailesi dışındaki erkeklerle babasının izni dâhilinde görüşmesi sebebiyle bazı tenkitlere maruz kalmıştır. Ahmet Midhat, Nigâr Hanım'a yönelen tenkitleri haksız bulur ve her ne kadar şiir tarzını beğenirse de ona sahip çıkar, edebiyattaki yerini de inkâr etmez. Yazı hayatına erken atılması sebebiyle, ona ilk sırada yer verir. Fatma Aliye Hanım'a kadın yazarların düşmanlarının çok fazla olduğunu bu vesileyle bir kez daha hatırlatır:

“... Vâesefâ ki vapurlarda bazı mühimce adamlar ‘bizim şeyhin kerameti olur menkûl kendinden’ mısraı ‘Nigâr’ın iffeti de bak olur menkûl kendinden’ suretinde tahvil ederek ne murdar sözler söylüyorlar ki, şu kadına hiç taallûkum olmadığı halde bile yüreğimi yakıyor. *Efsûs* vesaireden beyitler irâdiyla *İkdam*’ın Paris muhbirini haklı görüp gösterirler. Ne insafsız adamlar! Fitnat’ın, Leylâ’nın, Şeref’in daha açık mahbûb-dostluğu, zen-dostluğu meydanda iken lisân-ı istihzâyı Nigâr’a dikiyorlar. Fakat ne çare kadın kısmı şiir ile ve bâ-husus onun da bu türlü ile iştilal eder ise elbette hâl buna müncer olur...”(s. 333-334)

Ahmet Midhat, Nigâr Hanım’ın şahsî hayatında kendisini anlayacak ve değer verecek bir eş bulamamasına da üzülür.(s. 321)

Şair Fitnat Hanım: Ahmet Midhat, Fitnat Hanım’la da yazışmıştır. Bu yazışmalar edebî olmaktan ziyade âşıkânedir ve âşıkâne hislerin karşılıklı ifadesinden ibarettir. Ahmet Midhat, Fatma Aliye’ye yazdığı bir mektubunda, Fitnat Hanım’ın şairliğini ve zekâsını takdir ettiğini belirtir:“Evet, Fitnat şairdir. Hem de iyi şairdir. Kimsenin âsârını çalmaya ihtiyacı yoktur. Hatta kendisine isnad olunan bazı fena eş’ar hakkında züldür.”(s. 233)¹⁵ Fitnat Hanım’ın Batı edebiyatını tanımamış, felsefe, tarih gibi diğer bilimlerle ilgilenmemiş olmasının da önemli bir eksiklik olduğuna işaret eder. Ahmet Midhat yaşadıkları ilişkiyi açıklamadan, Fatma Aliye Hanım’a Fitnat Hanım’la görüşmesinin uygun olmadığını, hatta adlarının yan yana anılmaması gerektiğini üstü kapalı olarak söyler: “Lâkin sizin gibi bir hanımefendi için ülfet edilecek, hatta yüz verilecek kadın değildir.”(s. 233)

¹⁵ Ahmet Midhat, Fitnat Hanım’a yazdığı mektupta da şiirlerini beğendiğini söyler: “Hele eş’ar-ı âliyenizin kıymet ve meziyeti bir kere mütalâa ile rütbe-i bedahete vâsıl olacak bidaa-i edebiyeden bulunduğu cihetle bunların takdiri bâbında zât-ı ulyâ-yı kadirşinasilerine bir kelimecik arz eylemek, hâşâ, efendimizi techil gibi bir küstahlığa da hamlolunabilir ki böyle bir halden tevakkî ve mücanebete mecburum...”(*Ahmet Midhat Efendi ile Şair Fitnat Hanım*, s. 9-10.)

Zafer Hanım ve Selma Rıza: Zafer Hanım ve Selma Rıza, mektuplarda kısaca bahsi geçen iki kadın yazardır. Ahmet Midhat bir mektubunda Zafer Hanım’ı ve onun hakkında yazdığı yazıyı hatırlamadığını söyler. Daha sonraki mektuplarından birinde, Zafer Hanım’ın Kâmil Bey ailesine mensup olduğunu, on beş sene önce birkaç parça eserinin neşrolunduğunu ve kendisinin bunları beğendiğini belirtir. Selma Rıza’nın yazarlığını da beğenir: “O da *Tercüman*’ı bazı âsâr-ı kalemiyesi ile i’zâz etmiş fâzılât-ı nisvândandır.”(s. 93) Ancak Selma Rıza’nın daha sonra unutulduğunu söyler. Bu unutulmanın sebebini de ağabeyi Ahmet Rıza’nın Jön Türk hareketi yolundaki mücadelesine bağlar.

Madam Gülnar: Ahmet Midhat, Müslümanlık ve Osmanlılığa karşı ilgisi dolayısıyla Gülnar adını kullanan Olga dö Lebedeva¹⁶ ile Stockholm’de tanışmıştır. Aralarında fikir ve edebiyat dairesinde bir dostluk başlar. Gülnar Hanım daha sonra Ahmet Midhat’ın davetiyle İstanbul’a gelir ve bir müddet kalır. Ahmet Midhat’ın Madam Gülnar’ı davet etmesinin arka plânında iki noktanın etkili olduğunu anlıyoruz:

1-Madam Gülnar’ın ününden faydalanarak, onu Batı’ya karşı İslamiyet’in ve Osmanlılığın sözcüsü olarak kullanmak ister.

2-Kadın yazarların bizde henüz yetişmeye başladığı dönemde, Gülnar’ın şahsında topluma bir kadın yazar tipi sunmayı düşünür.

Ahmet Midhat, Madam Gülnar’ı Fatma Aliye Hanım’a bir Müslüman ve Osmanlı dostu şeklinde tanıtır: “Rus mu’teberât-ı nisvânından olup behre-i ilmiyesine göre Ruslar’ın Fatma Aliye’si olan ve Avrupa’ca seyahat-ı âcizânem esnasında ilmî, hikemî pek çok istifadelerde bulunulan Gülnar Hanım, yani Madam dö Lebedef ahîren İstanbul’a gelmiştir. Müslümanlığın, Osmanlılığın âşıkı, gayet kâmil bir kadın olup bazı muteber familyalar ile görüştürmek azmindeyim.”(s. 57)

İstanbul’a geldiğinde Gülnar’ı Beykoz’daki çiftlikte ailece misafir ederler. Bu misafirlilik günleri de fikrî ve edebî sohbetler açısından zengin geçer.(s. 85) Fatma Aliye Hanım, Gülnar Hanım’la Ahmet Midhat’ın aracılığıyla görüşür. Ahmet Midhat, Fatma Aliye ve Gülnar’ı hayattaki en büyük övüncü kabul eder. Ancak Ahmet Midhat’ın zaman içinde Gülnar Hanım hakkındaki fikirleri değişir.

¹⁶Nazan Bekiroğlu, Madam Gülnar hakkında şu bilgileri verir: Ahmet Midhat ve Gülnar Hanım 1889’da İsveç’te yapılan müsteşrikler kongresinde tanışırlar. Daha sonra 1 ay süreyle Avrupa’yı beraber dolaşırlar. Ardından Madam Gülnar Ahmet Midhat’ın davetlisi olarak İstanbul’a gelir ve 1889 Kasım-1890 Mayıs’ı arasında İstanbul’da kalır. Ahmet Midhat ve ailesi tarafından iyi karşılanır ve misafir edilir.(Ayrıntılı bilgi için bk.: “Unutulmuş Bir Müsteşrik: Olga dö Lebedeva/Madam Gülnar”, *Dergâh*, Nr. 146, Aralık 1993, s. 8-10.)

Bunun temel sebebi aralarındaki münasebetin etraftan farklı yorumlanması, hatta tehlikeli mecralara çekilmesidir. Kimileri Gülnar'ın Rus casusu olduğu yolunda jurnal verirler¹⁷, kimileri de Ahmet Midhat'la aşk yaşadığı yolunda söylentiler çıkarırlar. Ancak Ahmet Midhat bu isnadları şiddetle reddeder. Öncelikle Gülnar'ın siyasetle alâkasının olmadığını, onu siyasetle uğraşacak kadar zeki bulmadığını söyler. Esas itibarıyla Gülnar'ı Batı'ya karşı İslamiyet'in ve Osmanlılığın sözcüsü olarak kullanmak istemiştir: "Benim ona ehemmiyet verişim şayet müsteşrikler meyanında İslamiyetçe, Osmanlılıkça menâfi'-i mukaddesemize vasita-i hizmet olur ümidi idi. Vâkıa iyice saf-derûn olması böyle bir işte pek çok yararlığı temin edebilir."(s. 99)

Ahmet Midhat, bu söylentilerin tehlikeli bir hal alması üzerine Gülnar'la iyi başlayan münasebetini keser. Ancak yine de aleyhinde bulunmaz: "Ben Gülnar'dan el çektim diye harekât ve sekenâtını intikada ve bâhusus mesaisini men'e ne hakkım olabilir?"(s. 99) Onun hislerine tâbi bir kadın olduğunu, aranırsa "hoppalıktan başka kusuru"(s. 183) olmadığını söyler. Mektuplardan Gülnar'ın ilişkiyi zamanla duygusal bir boyuta taşımaya niyetlendiğini de öğreniyoruz. Ahmet Midhat, kendisinin böyle bir hissinin bulunmadığını, aralarında bir fikir ve kalem arkadaşlığı olduğunu, bu yolda hizmet edeceği düşüncesiyle onu da desteklediği diğer kadın yazarlar arasına koyduğunu söyler: "Aliye ve Makbule Hanımlar nasıl kızlarım ise o dahi öyle hemşirem idi. O ise beni müstebid zanneyledi."(s. 123) Ahmet Midhat'ın, Madam Gülnar'ın daha sonra çıkardığı dedikodulardan da rahatsız olduğunu anlıyoruz. Gülnar, Ahmet Midhat'ın önce kendisine değer verdiğini, ancak fikirlerinin ifadesi için Fatma Aliye Hanım'ı bulunca bir kenara itildiğini öne sürerek yazarın aleyhinde bulunur.(s. 193)

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat'ın Madam Gülnar'la iyi bir şekilde başlayan diyalogu, bazı sebeplerin tesiriyle farklı bir mecrağa doğru yön değiştirir.

Sonuç

Ahmet Midhat Efendi, kadın eğitimi, kadın yazarların yetişmesi ve toplumun kadın yazar kimliğini tanınması yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu itibarla devrin kadın yazarlarıyla mektup yoluyla bağlantılar kurmuş ve onların edebî hayatını yönlendirmeye çalışmıştır. Ahmet Midhat'ın kadın yazarlardan ilk plânda beklediği üç şey vardır:

1-Şiirden çok nesir sahasında eserler yazmalarını bekler.

¹⁷ Bu konu için bk.: Ahmet Rasim, *Muharrir, Şair, Edib*, hzl. K. Yetiş, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 195.

2-Toplum tarafından kabul edilmeyecek veya topluma kötü örnek olabilecek şeyleri hem eserlerinde hem de hayatlarında sergilememelerini ister.

3-Polemiklerden uzak durmalarını tavsiye eder. Çünkü yenileşme yolundaki edebiyatımızda henüz erkekler arasında bile seviyeli bir edebî münakaşa mevcut değilken, bir kadın yazarın polemikler içinde yer almasını toplumun nasıl karşılayacağı kestirilememektedir.

Bu noktada Ahmet Midhat’ın kadın yazarları kısıtladığı düşünülebilir. “Eğer bir kadın yazar Ahmet Midhat veya başka bir erkek yazarın kontrolünde yazacaksa yazı hayatına atılmasının ne mânâsı vardır?” gibi bir soru da akla gelebilir. Ancak toplumun durumu ve Ahmet Midhat’ın bu düşünceleri hangi sebeple öne sürdüğü iyi anlaşılırsa, -henüz kadın yazarların yetişmediği bir dönemde- bunun kabul edilebilir olduğu da görülür. Çünkü kadınlar Fatma Aliye Hanım örneğinde olduğu gibi, ev içinde bile yazmaması konusunda baskı görmekte -burada ağabeyi Ali Sedat Bey’in muhalefeti hatırlanmalıdır- veya yazdıklarının bir kadın kaleminden çıkmadığı, babası Ahmet Cevdet Paşa veya ağabeyi Ali Sedat Bey tarafından yazıldığı iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra kadınlar daha edebî tartışmalara girmeden, erkek yazarların hücumuna uğramaktadır. Nigâr Hanım-Ali Kemal münakaşasında bu açıkça görülmüştür. Bu sebeple toplumun o günkü şartlarında, kadın yazarların Ahmet Midhat gibi koruyuculara ihtiyacı vardır. Ahmet Midhat da bu görevini hakkıyla yerine getirmiş, devrindeki bütün “üdebâ-yı nisvân”a yardımcı olmuştur.

Ahmet Midhat, yazdığı mektuplarla kadın yazarları yönlendirmiş, onlara *Tercüman-ı Hakikat*’in sayfalarını açarak yazma cesareti kazanmalarını sağlamıştır. Fatma Aliye’ye yazdığı mektuplarda, meseleleri ne kadar geniş bir perspektiften tartıştığını ve onun bütün yazarlık macerasını yönlendirdiğini görüyoruz. Bu bakımdan mektuplar okunurken iki şeye dikkat edilmelidir:

1-Ahmet Midhat’ın edebiyata bakışı, edebiyatla ilgili değerlendirmeleri, devrin edebî atmosferi konusundaki düşünceleri

2-Edebiyat dünyasında ilk kadın romancı olan Fatma Aliye’nin hangi şartlar altında yetiştiği ve yazarlık macerasının nasıl bir çizgi izlediği

Ahmet Midhat, Fatma Aliye Hanım’a kalem kudreti, geniş düşünce dünyası ve yazmak konusundaki ısrarı sebebiyle büyük değer verir. Onu daima yazmaya teşvik eder. Bu bakımdan, Fatma Aliye’nin yazarlık sürecinin başında Ahmet Midhat gibi tecrübeli bir hâmi bulması, kendisi için bir şans olmuştur. Fatma Aliye Hanım’ın eserleri ve kişiliğiyle edebiyat dünyasında ve toplum hayatında

yeni bir rol üstlenmesinde ve bu rolün hakkını vermesinde Ahmet Midhat'ın önemli payı olduğunu burada tekrar vurgulamak gerekir.

Son olarak Ahmet Midhat'ın mektupları, edebiyat dünyamızın -kadın yazar yetişmesi başta olmak üzere- önemli meselelerini ortaya koymakta, devrin atmosferini aydınlatmaktadır. Bu sebeple farklı bakış açılarıyla tekrar tekrar okunması gereken bir hazinedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat. Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neş'eti, hzl. L. G. Blake-M. Galin, İstanbul: İsis Yay., 1998.
- Ahmet Midhat. Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar, hzl. F. S. İnceoğlu-Z. S. Berketaş, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Ahmet Rasim. Muharrir, Şair, Edib, hzl. K. Yetiş, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- BEKİROĞLU, Nazan. "Unutulmuş Bir Müsteşrik: Olga dö Lebedeva/Madam Gülnar", Dergâh, Nr. 146, Aralık 1993, s. 8-10.
- _____, "Ahmet Midhat'ın Nigâr Hanım'a Mektupları", Türk Edebiyatı, Nr. 246, Nisan 1994, s. 31-37.
- _____, Şair Nigâr Hanım, İstanbul: Timaş Yay., 2011 (2. bs.).
- ENGİNÜN, İnci. "Ahmet Midhat'ın Hâlâ Geçerli Öğüdü: Kızlarımızı Okutun", Merhaba Ey Muharir: Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar, hzl. N. Esen-E. Köroğlu, İstanbul: Boğaziçi Üni. Yay., 2006, s. 192-200.
- Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908) Seçki, hzl. M. Çiçekler-M. Fatih Andı, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2009.
- KAYMAZ, Kadriye. Gölgedeki Kalem: Emine Semiye, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat. "Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri", Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul: İ. Ü. Edb. Fak. Yayınevi, 1986, s. 199-222.
- Nezihe Muhittin. Türk Kadını, Bütün Eserleri IV, hzl. Y. Zihnioğlu, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- UĞURCAN, Sema. "Ahmet Midhat Efendi ve Elinden Tuttukları", Merhaba Ey Muharir: Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar, hzl. N. Esen-E. Köroğlu, İstanbul: Boğaziçi Üni. Yay., 2006, s. 289-308.
- _____, "Makbule Leman: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi, Nr. 6, İstanbul 1991, s. 331-408.
- US, Hakkı Tarık. Ahmet Midhat Efendi ile Şair Fitnat Hanım, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1948.